

Κύπρος

Το μακρύ ταξίδι της επιστροφής

Τασούλα Α. Γεωργίου Χατζητοφή
Επίτιμος Πρόξενος της Κύπρου στη Χάγη
Εκπρόσωπος της Ιεράς Αρχιεπισκοπής της Κύπρου για τα πολιτιστικά

Μέσα σε βαλίτσες και σε κιβώτια ήταν τοποθετημένα στο σπίτι του Aydin Dikmen στο Μόναχο τα ψηφιδωτά και οι τοιχογραφίες από τις εκκλησίες και τα μοναστήρια της κατεχόμενης Κύπρου. Έτσι μεταφέρθηκαν από το Μόναχο στη Χάγη. Στη φωτογραφία τμήμα της τοιχογραφίας της Ρίζας του Ιεσσαί από την εκκλησία του Χριστού του Αντιφωνητή.

Τεμάχια από την τοιχογραφία της Ρίζας του Ιεσοαί, τοποθετημένα σε τελάρα.

Τμήμα της τοιχογραφίας της Μέλλουσας Κρίσης από την εκκλησία του Χριστού του Αντιφωνητή.

Τις πρώτες εβδομάδες του Οκτωβρίου 1997, η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου, σε στενή συνεργασία με το γραφείο του Γενικού Εισαγγελέα της Κύπρου, την κυπριακή αστυνομία, την Ιντερπόλ και τη γερμανική αστυνομία, πέτυχε να εντοπίσει και να επανακτήσει αρκετές εικόνες, τοιχογραφίες και ψηφιδωτά, τα οποία διακοσμούσαν τις ορθόδοξες εκκλησίες της περιοχής που αποτελεί σήμερα το κατεχόμενο τμήμα της Κύπρου. Αυτά τα έργα τέχνης είχαν παράνομα αφαιρεθεί μετά την εισβολή και κατοχή από την Τουρκία του βόρειου τμήματος της Κύπρου, το 1974. Ως αντιπρόσωπος της Εκκλησίας της Κύπρου στο ζήτημα της ανάκτησης της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, μπορώ τώρα να ανακοινώσω στοιχεία, που σχετίζονται με το πώς έγινε δυνατή αυτή η επιτυχία και να αναφέρω κάποιες πτυχές της υπόθεσης που εκτυλίχθηκε τα τελευταία εικοσιτέσσερα χρόνια, με την προγραμματισμένη και συστηματική λεηλάτηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας μας.

Αν και το πρόσφατο γεγονός είναι, αυτό καθαυτό, μεγάλη επιτυχία, δεν είναι και το τέλος. Πολλά ακόμη αντικείμενα και έργα τέχνης παραμένουν σε ύποπτα χέρια και οι έρευνες θα συνεχιστούν έως ότου πετύχουμε την επιστροφή τους.

Η αρχή της ανωμαλίας: η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς στην κατεχόμενη περιοχή της Κύπρου

Μετά την εισβολή και κατοχή, το 1974, από τον τουρκικό στρατό της περιοχής που ονομάζεται σήμερα κατεχόμενο τμήμα της Κύπρου, πολλά –αν όχι όλα– τα έργα τέχνης που βρίσκονταν σε 500 εκκλησίες και μοναστήρια, κάστρα και μουσεία της περιοχής διοχετεύθηκαν παράνομα σε διάφορα μέρη του κόσμου. Σε γενικές γραμμές, η έκταση της

καταστροφής μπορεί να υπολογιστεί μόνο κατά προσέγγιση (εφόσον δεν επιτρέπεται η πρόσβαση στα κατεχόμενα για να γίνει επιτόπια έρευνα)· ωστόσο, υπολογίζεται ότι:

- Εκλάπησαν 15.000 έως 20.000 εικόνες.
- Αρκετές δεκάδες τοιχογραφίες μεγάλης αξίας, καθώς και ψηφιδωτά, που χρονολογούνται από τον 6ο έως το 15ο αιώνα, έχουν τεμαχιστεί και πωληθεί στο εξωτερικό, ενώ ορισμένα έχουν ολοσχερώς καταστραφεί.
- Αρκετές χιλιάδες έργα τέχνης, καθώς και κειμήλια πολιτιστικής σημασίας, όπως δισκοπώτρηρα, σταυροί, ξυλόγλυπτα, ευαγγέλια κ.ά., έχουν εξαφανιστεί.

Εκτός από τα πρόσωπα που άμεσα εμπλέκονται στην αφαίρεση των καλλιτεχνικών αυτών θησαυρών, υπάρχουν οι αρχαιοπώλες από διάφορες χώρες που άνοιξαν το δρόμο του λαθραίου εμπορίου των αρχαιοτήτων και των θρησκευτικών μας αντικειμένων, με το οποίο κέρδισαν μεγάλα χρηματικά ποσά από πλούσιους ενδιαφερόμενους κατά τα τελευταία εικοσιτέσσερα χρόνια.

Η αρχή της απόδοσης δικαιοσύνης: η επιστροφή των ψηφιδωτών της Κανακαριάς

Μη επιβεβαιωμένες αναφορές, ανεξάρτητοι αυτόπτες μάρτυρες και τουρίστες που επισκέφθηκαν τα κατεχόμενα, πληροφόρησαν για τα όσα συμβαίνουν στην πολιτιστική κληρονομιά της Κύπρου. Η κυβέρνηση της Κύπρου ειδοποίησε τους μείζονος σημασίας διεθνείς οργανισμούς που ασχολούνται με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς (συμπεριλαμβανόμενης της UNESCO), καθώς και ακαδημαϊκά ιδρύματα και καθηγητές πανεπιστημίων. Ωστόσο, χωρίς να είναι γνωστά τα άτομα ή τα σημεία που ήταν κρυμμένα τα κλεμμένα έργα τέχνης, δεν ήταν δυνατόν να είναι αποτελεσματικές οι έρευνες.

Οι τοιχογραφίες από την εκκλησία του Αντιφωνητή στη Χάγη.
Οι βαλίτσες ανοίγονται από τους Ολλανδούς συντηρητές έργων τέχνης (Οκτώβριος 1997).

Η πρώτη σημαντική επιτυχία ήταν η κατάσχεση στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής τεσσάρων ψηφιδωτών, που προέρχονταν από την εκκλησία της Παναγίας της Κανακαριάς –χρονολογούνται στο 525-530 μ.Χ.–, τα οποία προσφέρονταν προς πώληση από Αμερικανίδα έμπορο έργων τέχνης. Η κυβέρνηση και η Εκκλησία της Κύπρου κατέφυγαν στα δικαστήρια των Ηνωμένων Πολιτειών και κατήγαγαν μια νίκη που σηματοδοτεί μια σοβαρή καμπή: τα ψηφιδωτά επιστράφηκαν το 1991 και εκτίθενται σήμερα στο Βυζαντινό Μουσείο Λευκωσίας.

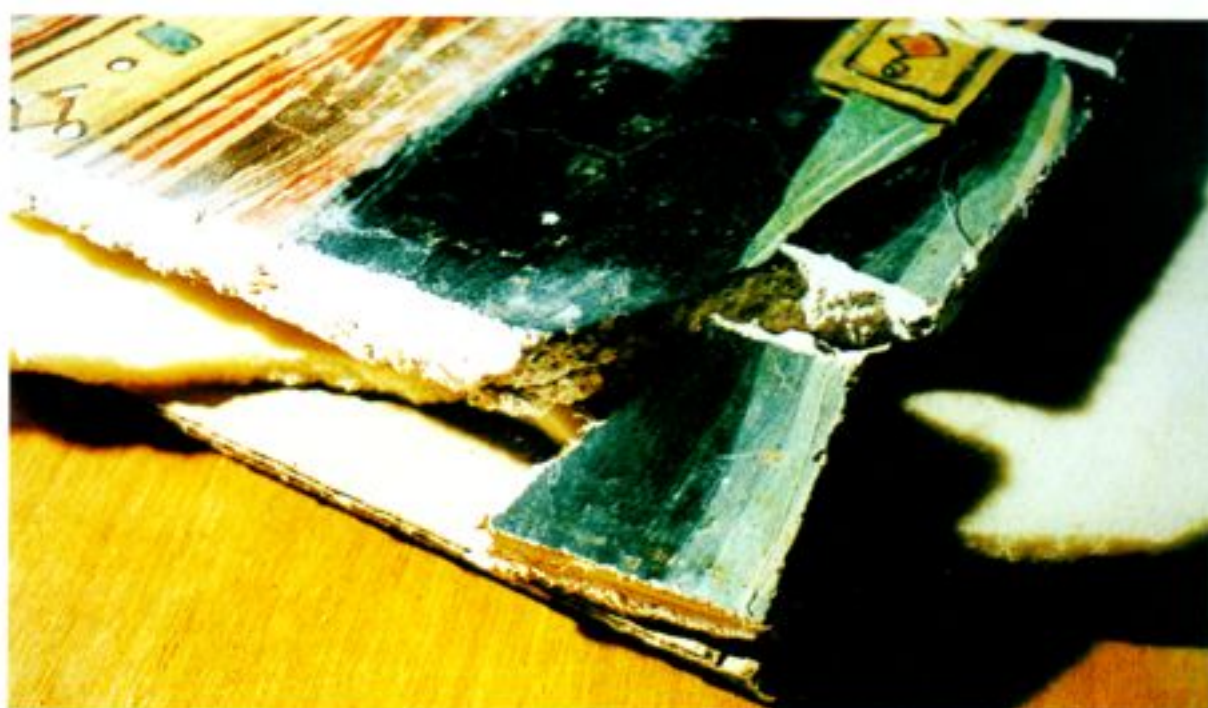
Θα ήθελα να σταματήσουμε εδώ και να σκεφθούμε τι σημαίνει λεηλασία της εκκλησίας της Παναγίας της Κανακαριάς. Φανταστείτε μια μικρή εκκλησία, περιτριγυρισμένη από λιόδεντρα. Μπαίνετε μέσα και στον τρούλο βλέπετε παραστάσεις διακοσμημένες με εκατομμύρια ψηφίδες (κάθε ψηφίδα είναι μικρότερη από το μισό ενός τετραγωνικού εκατοστού), από κάθε χρώμα που θα μπορού-

σε κανείς να φανταστεί. Οι μικρές αυτές ψηφίδες συνθέτουν την παράσταση της Παναγίας με το Χριστό, ανάμεσα στους αποστόλους. Δεν είναι έγκλημα και να σκεφθεί κανείς να επιχειρήσει την καταστροφή του θαυμαστού αυτού συνόλου, που τόσους αιώνες στόλιζε στη Λυθράγκωμη τη μικρή αυτή εκκλησία;

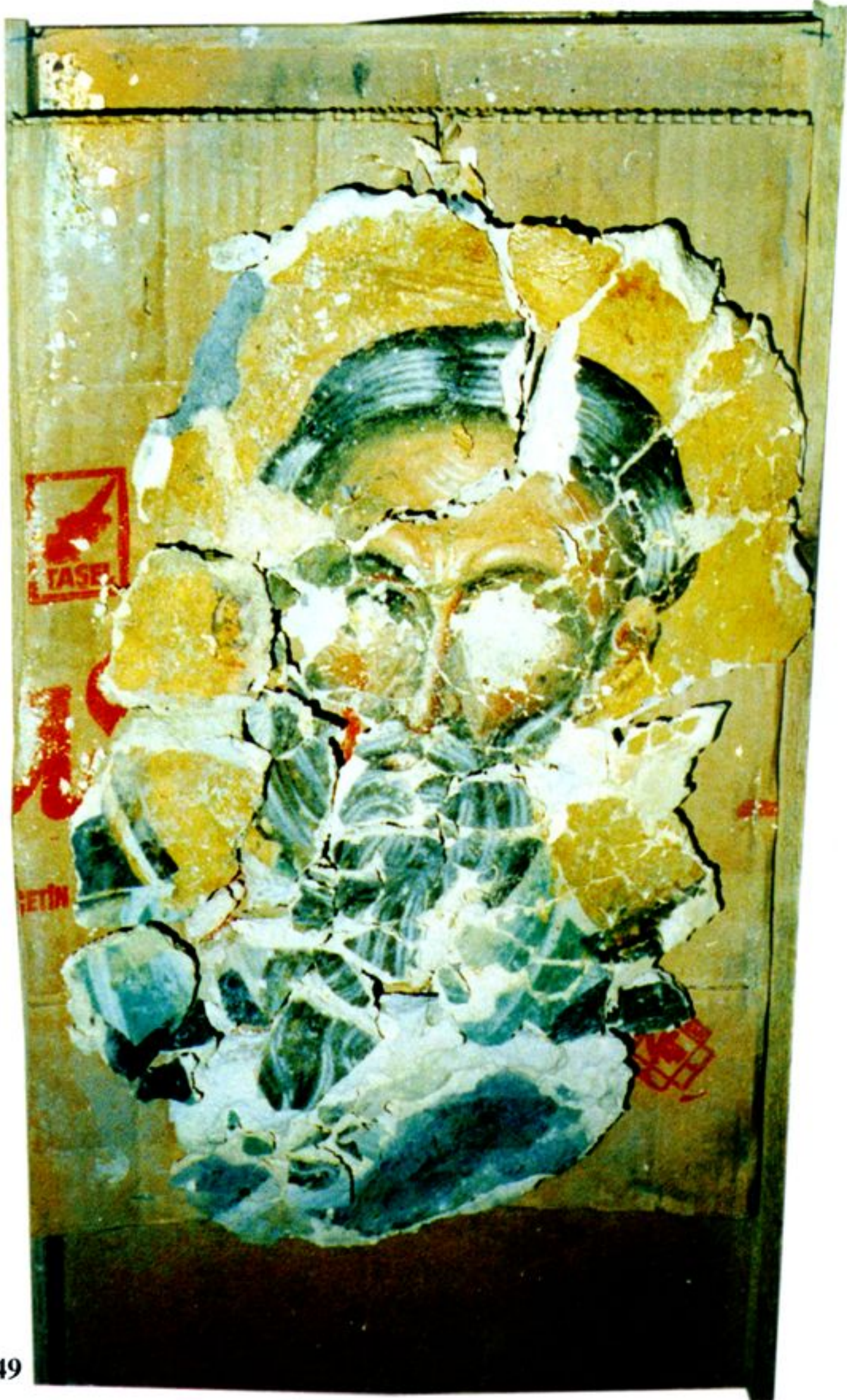
Η πρώτη αποκάλυψη του αινίγματος

Η ίδια είμαι Κύπρια, πρόσφυγας από την Αμμόχωστο και, μιλώντας για λογαριασμό του λαού της Κύπρου, μπορώ να πω ότι έχουμε χάσει πολλά πράγματα από το 1974. Αλλά δεν υπάρχει μεγαλύτερη απώλεια από το να χαθεί η πολιτιστική κληρονομιά της πατρίδας σου. Είναι σαν να χάνεις την ίδια σου την εθνική ταυτότητα.

Άρχισα ιδιαίτερα να ασχολούμαι με την καταστροφή της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, όταν ένας έμπορος έργων τέχνης στην Ολλανδία με πλησίασε το 1988, όπου βρι-

Τμήματα των τοιχογραφιών από την εκάλησά του Αντιφωνητή
κατά τη διάρκεια της έκθεσής τους στο Δημαρχείο της Χάτης (Νοέμβριος 1997).

7149

Η κεφαλή του αγίου Ιγνατίου Αντιοχείας από τοιχογραφία του ναού της Παναγίας Αμνηθώτισσας.
14ος αι. Βρέθηκε στην κατοχή του Aydin Dikmen. Βρίσκεται στην Αστυνομία του Μονάχου.

Η πίσω όψη τμήματος τοιχογραφίας από την παράσταση της Μελλουσας Κρίσης στον Αντιφωνητή. Διακρίνονται ακόμη και σήμερα τα ίχνη της ρητίνης, με την οποία κόλλησαν το τμήμα αυτό στον τόχο του ναού.

σκόμουν με την επίσημη ιδιότητά μου ως Επιτίμου Υποπροξένου, και μου πρόσφερε ένα από τα ψηφιδωτά μετάλλια από την εκκλησία της Παναγίας της Κανακαριάς, καθώς και μια εικόνα. Σε αντάλλαγμα, ήθελε να κρατήσει «νόμιμα» το ψηφιδωτό του αποστόλου Ανδρέα. Φυσικά, η απάντηση ήταν ΟΧΙ. Ωστόσο, αυτό το επεισόδιο έγινε η απαρχή της προσωπικής μου αποστολής, στην οποία με ωθούσε το αίσθημα της αδικίας και της αγανάκτησης.

Έως το 1995 αρκετά σημαντικά έργα τέχνης είχαν επιστραφεί, χάρη στις προσπάθειες πολλών ανθρώπων:

- Τα τέσσερα ψηφιδωτά της Παναγίας της Κανακαριάς (6ος αι.).
- Τοιχογραφίες από την εκκλησία του Αγίου Θεωφανίου, που τώρα εκτίθενται επί δανεισμό στο Ίδρυμα Menil, στο Χιούστον του Τέξας (13ος αι.).
- Μια εικόνα του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου (περίπου του 1100) από την εκκλησία της Παναγίας Ασίνου.

Για όλες αυτές τις περιπτώσεις είχα συγκεντρώσει τεράστιο υλικό για τον τρόπο με τον οποίο είχε γίνει η καταστροφή, ποιοι ήταν οι κύριοι συντελεστές της και ποιες οι μέθοδοι που χρησιμοποιήσαν. Αν και οι πληροφορίες αυτές χρησιμοποιήθηκαν για την επι-

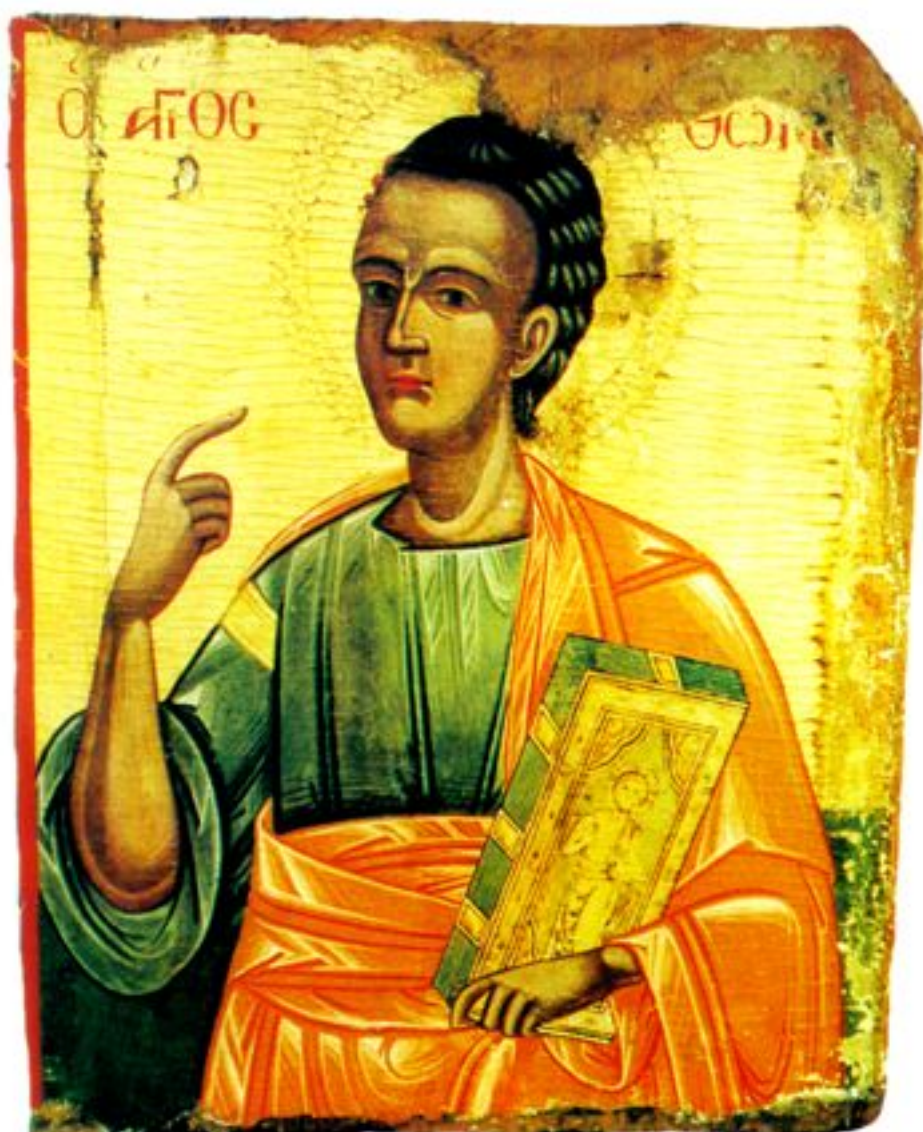
τυχή κατάληξη των υποθέσεων αυτών, δεν ήταν αρκετές για να στραφώ εναντίον συγκεκριμένων ατόμων.

Το 1995 πληροφορήθηκα ότι μια οικογένεια που έμενε στο Ρότερνταμ προσπαθούσε να πωλήσει τέσσερις εικόνες από την εκκλησία του Αντιφωνητή. Για να αναλάβω την υπόθεση έπρεπε να ενεργήσω με επίσημη ιδιότητα για λογαριασμό του νόμιμου ιδιοκτήτη, της Αυτοκεφάλου Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου. Η Μακαριότητά του ο Αρχιεπίσκοπος της Κύπρου Χρυσόστομος Α΄ μου προσέφερε την εμπιστοσύνη και την ενθάρρυνσή του, ώστε να προχωρήσω στην κατάσχεσή τους. Επιπλέον, προσέφερε τα απαιτούμενα κονδύλια για τις νομικές διαδικασίες.

Ως σήμερα έχουμε επιτύχει:

- Την επιστροφή της εικόνας του αρχάγγελου Μιχαήλ τον Αύγουστο του 1995.
- Την κατάσχεση των μεταλλίων τεσσάρων αποστόλων από τον Αντιφωνητή. Η υπόθεση εκκρεμεί σε δικαστήριο του Ρότερνταμ στην Ολλανδία.
- Τον εντοπισμό της χώρας όπου βρίσκεται το βημόθυρο της εκκλησίας της Αγίας Αναστασίας στην Περιστερώνα, της επαρχίας Αμμοχώστου, δηλαδή στο Κολλέγιο Τέχνης στην Οζάκα της Ιαπωνίας. Σήμερα προσπαθούμε με διάφορους τρόπους

730

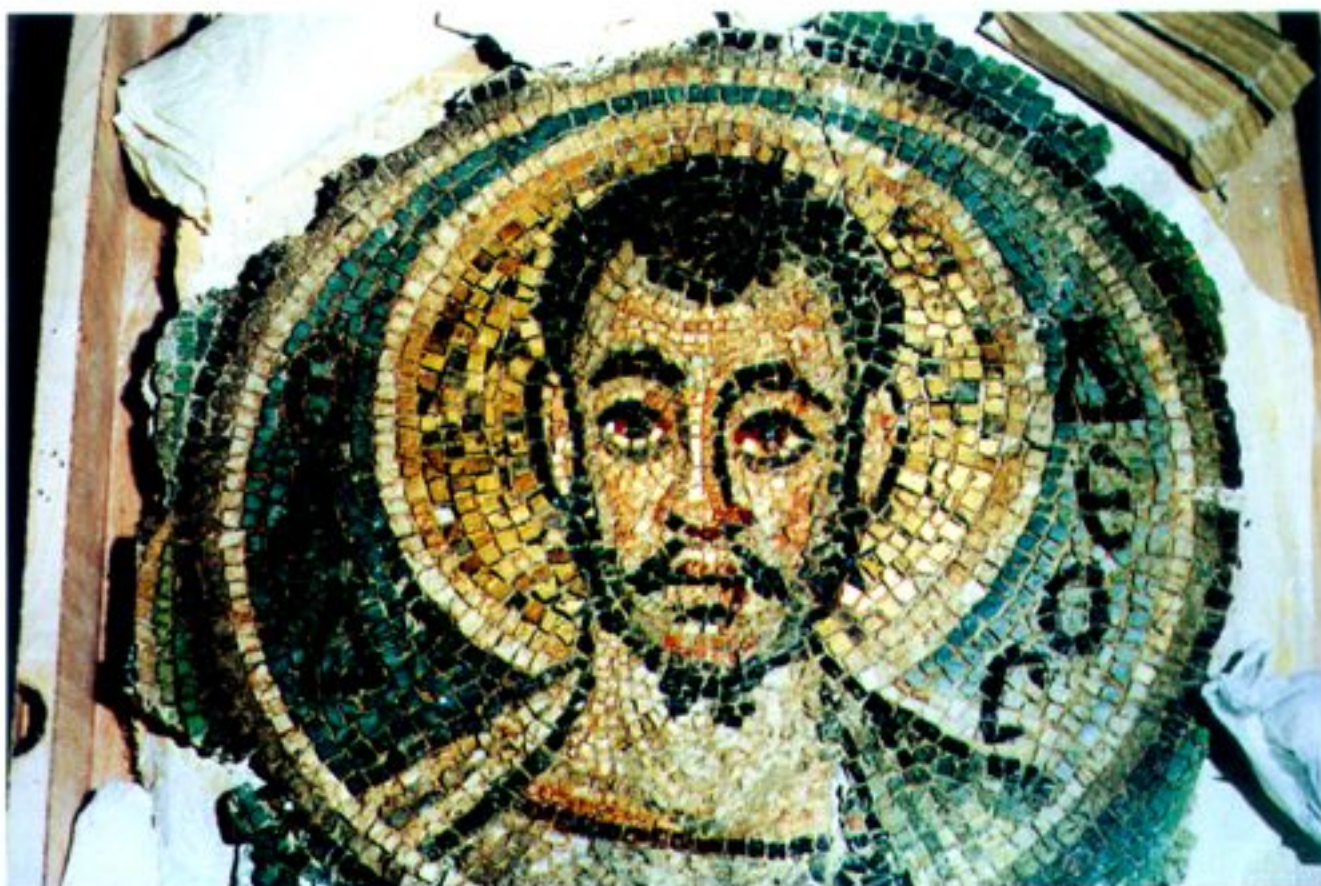

Ο άγιος Θωμάς. Εικόνα από το ναό
Αγίου Δημητρίου στην Ομορφίτα.
18ος αι. Βρέθηκε στο Μονάχο,
στην κατοχή του Aydin Dikmen.
Η εικόνα βρίσκεται στην Αστυνομία
του Μονάχου.

7141

Αδιάγνωστος άγιος από
τοιχογραφία του ναού της
Παναγίας Περγαμηνιώτισσας
στην Ακάνθου. 12ος αι.
Βρέθηκε στο Μονάχο, στην
κατοχή του Aydin Dikmen.
Σήμερα βρίσκεται στην
Αστυνομία του Μονάχου.

Ο απόστολος Θαδδαίος. Ψηφιδωτό από την εκκλησία της Παναγίας της Κανακαριάς. 6ος αι. μ.Χ.
Εντοπίστηκε στο Μόναχο τον Οκτώβριο του 1997 και επεστράφη στην Κύπρο το Δεκέμβριο του ίδιου έτους.

να επιτύχουμε την επιστροφή του στην Κύπρο.

Το σημείο καμπής - Η γερμανική πλευρά της υπόθεσης

Στα μέσα του 1997 ο Ολλανδός έμπορος έργων τέχνης, που είχε επικοινωνήσει μαζί μου το 1988, με πλησίασε και πάλι προτείνοντάς μου να με οδηγήσει σε πολλούς από τους σημαντικούς κλεμμένους θησαυρούς μας. Μου είπε ότι ένας μεγάλος αριθμός βρισκόταν στη Γερμανία και την Αυστρία, στα χέρια διαφόρων κατόχων. Μπορούσε, όμως, να τους συγκεντρώσει στο Μόναχο και να τους αγοράσει για λογαριασμό μας.

Ο Ολλανδός έμπορος δεν έχει μόνιμη κατοικία και οι κάτοχοι ήταν άγνωστοι σε μας, οπότε δεν ήταν δυνατό να ξεκινήσει δικαστική διαδικασία. Επομένως, η μόνη μας επιλογή ήταν να εμπιστευθούμε το άτομο αυτό για την παράδοση των αντικειμένων (32 τοιχογραφίες από τον Αντιφωνητή και ένα ψηφιδωτό από την Κανακαριά, ο απόστολος Θαδδαίος). Η Μακαριότητά του ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρυσόστομος Α΄ και η Ιερά Σύνοδος ενέκριναν το ποσό που χρειαζόταν να δοθεί για τα έργα τέχνης, ελπίζοντας ότι ο Ολλανδός έμπορος θα μπορούσε συν τω χρόνω να παραδώσει πολλά ακόμη τεμάχια. Η

«αγορά» έλαβε χώρα σε μια μεγάλη Τράπεζα του Ρόττερταμ, όπου τα χρήματα ανταλλάγησαν για τον απόστολο Θαδδαίο και τις 32 τοιχογραφίες που εξετέθησαν στη Χάγη τον Οκτώβριο του 1997. Ο δρ. Αθ. Παπαγεωργίου επιβεβαίωσε την αυθεντικότητα των έργων, πριν εξουσιοδοτήσουμε την Τράπεζα να προβεί στην πληρωμή. Ο Ολλανδός έμπορος μυστικά κινηματογράφησε την αγορά στη Γερμανία. Έχοντας πλέον το στοιχείο του φιλμ και τα ονόματα των βασικών παραγόντων, έπρεπε να ενεργοποιήσουμε την Αστυνομία και τις αρχές. Μέσα σε λίγες ημέρες, με τη συνεργασία της γερμανικής και της κυπριακής Αστυνομίας, ο Ολλανδός έμπορος κατόρθωσε ευθέως να αναμείξει στην υπόθεση τον κάτοχο, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τη σύλληψή του την Παρασκευή, 10 Οκτωβρίου 1997, καθώς και την ανακάλυψη πολλών άλλων έργων τέχνης κυπριακής προέλευσης.

Η αρχή του τέλους

Σήμερα η υπόθεση εκκρεμεί στα δικαστήρια. Τα έργα τέχνης βρίσκονται στα χέρια της γερμανικής Αστυνομίας. Υπάρχουν βέβαια πολλοί άλλοι έμποροι, που έχουν λεηλατήσει την κληρονομιά μας. Ξέρουμε ποιοι είναι. Ορισμένοι από αυτούς έχουν προσφέ-

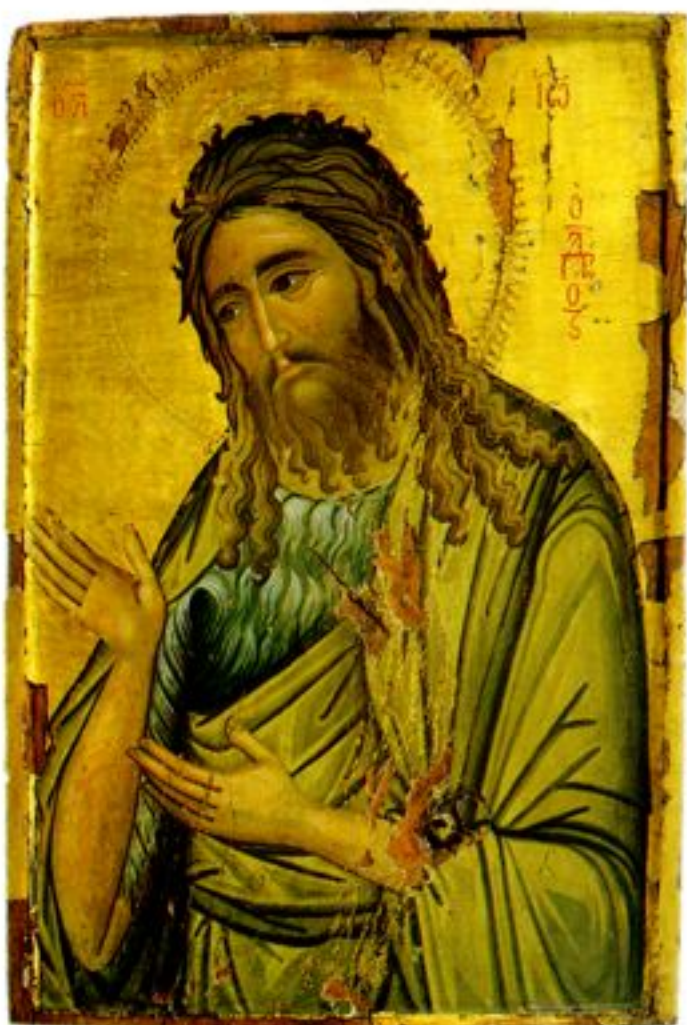
Ο άγιος Μάρκος από το εικονοστάσι του Αντιφωνητή. Ύστερα από τη λεηλασία Τούρκων αρχαιοκαπιτών πουλήθηκε στην Ολλανδία. Η υπόθεση εκκρεμεί στα δικαστήρια.

ρει πληροφορίες, άλλοι όχι. Είναι όμως σαφές ότι σήμερα διαθέτουμε στοιχεία και πληροφορίες για τις αρχικές συμφωνίες που έχουν γίνει. Πρέπει να αναφέρουμε ότι ο Ολλανδός έμπορος προσφέρθηκε να συνεργαστεί μαζί μας από προσωπικό κίνητρο. Όποιο και αν είναι αυτό, πιστεύουμε ότι έχει και άλλες πληροφορίες να μας δώσει. Θα τελειώσουμε αυτή τη διαδικασία και πιστεύουμε ότι δεν θα υπάρξει άλλο «κρυφτούλι» πίσω από το πέπλο των ανακριβειών και των κρυμμένων συμφερόντων.

Ευχαριστούμε όλους όσους συμμετείχαν στην υπόθεση αυτή, που αφορά τη λεηλασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου, και ιδιαίτερα τους εκπροσώπους των: Vrij Nederland, VARA, Channel 4, BBC, Algemeen Dagblad, Volkskrant, The Times, The

Independent κ.ά.

Αυτό που επιτεύχθηκε τις τελευταίες εβδομάδες πραγματοποιήθηκε χάρη στην εμπιστοσύνη και στην καλή θέληση ανάμεσα σε εκείνους που συνεργάστηκαν. Από την επίσημη πλευρά οφείλεται κυρίως στη συνεργασία μου με τον Αρχιεπίσκοπο και το Γενικό Εισαγγελέα της Κύπρου. Οφείλεται επίσης στη συνεργασία μου με Ολλανδούς κοινοβουλευτικούς και την ανώτατη σύμβουλο της ολλανδικής κυβέρνησης, την ABN AMRO και τον Ralph van Hessen. Όλοι όσοι διεκπεραιώσαμε το έργο αυτό, συμπεριλαμβανόμενου και του Ολλανδού εμπόρου τέχνης, πιστεύουμε ότι η καταστροφή του πολιτισμού της Κύπρου είναι έγκλημα και έχουμε ηθική υποχρέωση να εξασφαλίσουμε την επιστροφή των καλλιτε-

Ο άγιος Ιωάννης ο Προδρόμος.
Εικόνα από το ναό Παλαισοφου.
Επεστράφη στην Κύπρο από έμπορο
έργων τέχνης του Λονδίνου.

Ο αρχάγγελος Μιχαήλ μεταξύ της αγίας Μαρίνας και της αγίας Ευδοκίας.
Εικόνα που εκλάπη από τη μητρόπολη της Κερύνειας και επεστράφη στην Κύπρο από τον κάτοχό της.

Ο άγιος Αυξέντιος. Εικόνα από το ναό του Αγίου Αυξεντίου στην Κώμη Κεπήρ. 18ος αι. Βρέθηκε στο Μονάχο, στην κατοχή του Aydin Dikmen. Σήμερα βρίσκεται στην Αστυνομία του Μονάχου.

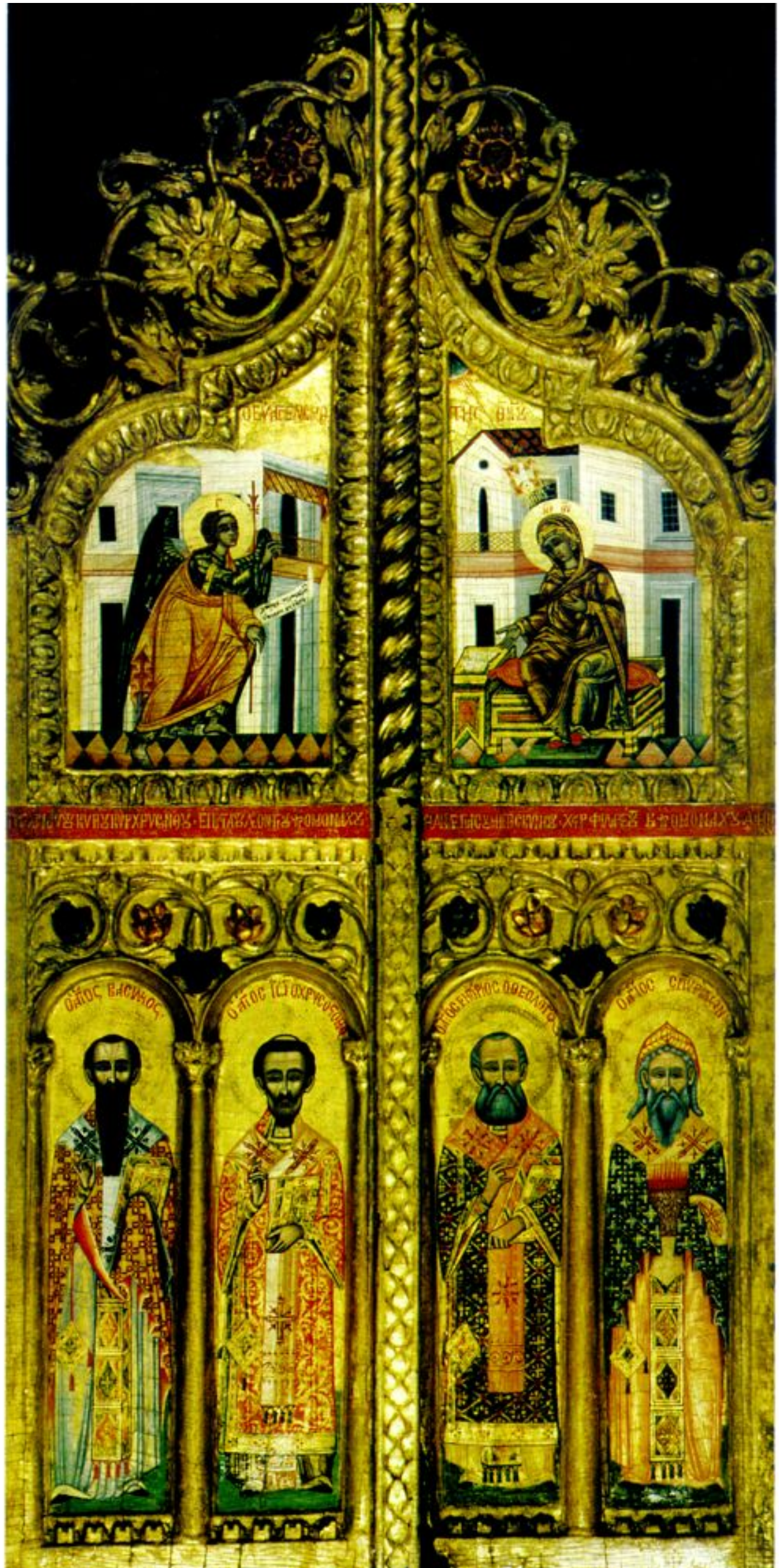

Η Ύψωση του Τιμίου Σταυρού. Εικόνα από το καθολικό της μονής της Αχειροποιήτου στη Λάμπουσα. 18ος αι. Βρέθηκε στο Μονάχο, στην κατοχή του Aydin Dikmen. Σήμερα βρίσκεται στην Αστυνομία του Μονάχου.

χνικών θησαυρών εκεί όπου ανήκουν; στο λαό της Κύπρου.

Στις 17 Οκτωβρίου 1997 ζήτησα επίσημα, για λογαριασμό της Εκκλησίας της Κύπρου, να επιστραφεί το χρηματικό ποσό που είχε χρησιμοποιηθεί για να επανακτήσουμε τα τεμαχισμένα τμήματα των τοιχογραφιών. Το γεγονός ότι καταλήξαμε σε τέτοιες μεθόδους, για να επαναπατριστούν οι θησαυροί

που μας ανήκουν, είναι κάτι που θα πρέπει όλους να μας προβληματίσει. Κανένας Κύπριος δεν θα έπρεπε να διακινδυνεύει την πληρωμή για την επιστροφή της πολιτιστικής του κληρονομιάς. Εάν όμως δεν υπάρχει άλλη οδός, δεν υπάρχουν όρια στην τιμή που ο καθένας μας θα δεχόταν να προσφέρει για να επιτύχει τη σωτηρία της.

Βημόθυρο από την εκκλησία
της Αγίας Αναστασίας στην
Περικτερώνα Αμμοχώστου.
Εκλάπη και πουλήθηκε
στην Οζάκα της Ιαπωνίας.
Εντοπίστηκε το 1996.
Με ένδικο μέσα η Εκκλησία
της Κύπρου αγωνίζεται
να την επανακτήσει.